

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ (I)

Της ΜΑΡΩΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Επικ. καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ των μεταβολών στον φυτικό κόσμο μέσα στον κύκλο των εποχών, και η συμμόρφωσή του σε αυτές, αποτέλεσε για τον πρωτόγονο άνθρωπο θεμελιώδη προϋπόθεση για την επιβίωσή του. Άμεσα εξαρτημένος από τον κύκλο της βλάστησης, στάθηκε με δέος απέναντι στη Γη και στην αστείρευτη αναπαραγωγική ικανότητά της. Την αέναη αυτή δύναμη ο πρωτόγονος τη λάτρευε προσωποποιώντας την στη μορφή της Μεγάλης Θεάς, και τίμησε το φαινόμενο της εποχικής περιοδικότητας της βλάστησης στη μορφή του συζύγου ή εραστή της, του ωραίου «θνήσκοντος» θεού που πεθαίνει και ανασταίνεται κάθε χρόνο.

Οι Δέντρο των Εσπερίδων στον κήπο τους «στην άκρη του κόσμου». Σε πάμπολλους μυθικούς παραδείσους, από τους κήπους της Αφροδίτης και των Εσπερίδων ως τη σημιτική Εδέμ και την κελτική Τηρ Να Ογκ, το Νησί με τις Μηλιές της Παντοτινής Νιότης, φυτρώνει μια μηλιά, ένα ιερό δέντρο της γνώσης και της ζωής. Τη φυλάει ένα δρακοντόφιδο κουλουριασμένο στη ρίζα ή στον κορμό της. Απουλικός κρατήρας, π. μέσα 4ου αι. π.Χ. Museo Jatta, Ρούβο, Ιταλία.

Η λατρεία της Μεγάλης Θεάς συνδέεται κατά κανόνα με το ιερό δέντρο της, αλλά και με το νερό της ζωής, καθώς δεν μπορεί να υπάρξει βλάστηση χωρίς νερό. Τον χθόνιο χαρακτήρα της θεάς υπογραμμίζει η συσχέτισή της με το φίδι, που η ιδιότητά του να αποβάλλει εποχικά το δέρμα του και να εμφανίζεται αναγεννώμενο οδήγησε νωρίς στην ανάδειξή τους σε χθόνιο σύμβολο ανανέωσης των ζωτικών δυνάμεων της ζωής, σε «αγαθό δαίμονα», σε στοιχειό-προστάτη του «οίκου» με την ευρύτερη έννοια. Η μινωική Μεγάλη Θεά εικονίζεται να κρατάει στα χέρια ή να έχει τυλιγμένο γύρω από τον κορμό της ένα φίδι, που συνδέεται και με το ιερό δέντρο της, το δένδρο της ζωής: το μυθικό δέντρο που φυτρώνει στο μέσο του κήπου των Εσπερίδων, μια μηλιά που οι καρποί της χαρίζουν αιώνια νιότη και που τη φυλάει ένα δρακοντόφιδο κουλουριασμένο γύρω της. Με το ιερό δένδρο είναι επίσης συνδεδεμένα τα πουλιά, που φωλιάζουν στα κλαδιά του και που, αργότερα, τα αναγνωρίζουμε ως ιερά πτηνά καθενός από τους Ολυμπίους θεούς.

Στη μινωική λατρεία το κατ' εξοχήν ιερό δένδρο είναι η ελιά. Αιωνόβια και αιθαλή τα ελαιόδενδρα, με ρωμαλέους κορμούς και κλώνους, καρπίζοντας κάθε χρόνο προσέφεραν τις ελιές και το λάδι, πολυτιμότερα προϊόντα για τον άνθρωπο. Οι Μυκηναίοι υιοθέτησαν τη μινωική θεά της βλάστησης, όπως δείχνουν οι εικονίσσεις σε χρυσά δακτυλίδια των Μυκηνών και της Τίρυνθας. Ως πολεμικός λαός όμως, τη λάτρεψαν και ως πολεμική θεά ή προστάτιδα των ακροπόλεών τους. Έτσι, η θεά προστάτιδα της Ακρόπολης των Αθηνών, η «γλαυκώπις» (= με μάτια, ή όψη, κουκουβάγιας) Αθηνά, με ιερό πουλί τη γλαύκα και ιερό δένδρο την ελιά, φαίνεται να είναι αυτή η ίδια η Πότνια Αθηνά των πινακίδων της Γραμμικής γραφής Β.

Αναγεννητικές δυνάμεις

Στο υπερκόσμιο ιερό δένδρο της ζωής αναγνωρίζονται αναγεννητικές δυνάμεις, που επιμερίζονται στα κατά κόσμον δέντρα. Έτσι, οι αρχαίοι πάνω στους τάφους φύτευαν (ή άφηναν να φυτρώσουν μόνα τους) δένδρα, έθιμο που διατηρείται ακόμα. Η ελιά ως αιθαλής και αιωνόβια έχαιρε προτίμησης: στο μνήμα της Υπερόχης και της Λαοδίκης, στο ιερό της Αρτεμίδος στη Δήλο, φύτευε, μας πληροφορεί ο Ηρόδοτος (Ιστ. Δ', 33. 34), μια ελιά, και ο Πausanias μας λέει για τις ελιές στον περίβολο του μνήματος του Αιακού στην Αίγινα (Κορινθ. 29,8) και στον τάφο της Ινώς στα Μέγαρα (Αττ. 42,7). Αλλά δεν είναι μόνο η ελιά: «πτελέας» (φτελιές) φυτεύουν οι νύμφες Ορεστιάδες πάνω στον τάφο του Ηετίωνα (Ιλιάδα Ζ' 419) και οι Αργοναύτες κάτω από μια ψηλόκορμη λεύκα θάβουν τον Κάνθο (Απολλ. Αργ. Δ, 1467). Στο μνήμα, τέλος, του Μενοικέα στη Θήβα φύτευε μια ροδιά (Πaus. Βοιωτ. 25,1).

Σε αρχαίες παραστάσεις το δένδρο της δειδρολατρείας συνοδεύει σχεδόν πάντα ένα φίδι-φύλακας. Φίδι και δένδρο είναι και τα δύο σύμβολα ανανέωσης της ζωής, το φίδι επειδή, όπως είπαμε, αλλάζει το δέρμα του, το δένδρο γιατί, αν είναι αιθαλές κρατάει τα φύλλα του (ικμάδα), ή βγάξει νέα φύλλα, αν είναι φυλλοβόλο (αναγέννηση). Γι' αυτό κλαριά και φύλλα χρησιμοποιούνταν σε μνητικές τελετές και συμβόλιζαν τη μνητική αναγέννηση του μύστη, ή αποτελούσαν το συμβολικό νεκροκρέβατό του. Οι Ιδαίοι Δάκτυλοι στην Ολυμπία κοιμούνταν, μας πληροφορεί ο Πausanias (Ηλ. Ι, 7,7), επάνω σε χλωρά φύλλα ελιάς, οι Σπαρτιάτες έφηβοι επάνω σε κομμένα καλάμια (Πλουτ. Λυκ., 18), η Πυθία επάνω σε δάφνες (Καλλιμ. Απόσπ. 194,26). Στα Θεσμοφόρια οι γυναίκες κάθονταν πάνω σε στιβάδες λυγαριάς, οι εορταστές των Μεγάλων Διονυσίων σε στιβάδες κισσού. Οι Σπαρτιάτες απέθεταν τον νεκρό επάνω σε φοινικόφυλλα και φύλλα ελιάς· οι Πυθαγόρειοι τον τύλιγαν με φύλλα μυρτιάς, ελιάς και λεύκας. Στην Αθήνα έθαβαν τον νεκρό επάνω σε κληματόφυλλα και φύλλα ελιάς. Και ο Εμπεδοκλής, που πίστευε ότι κάποτε μεταξύ άλλων υπήρξε και θάμνος, θεωρούσε ότι η καλύτερη «μετενσάρκωση» σε φυτό είναι σε δάφνη (Απόσπ. 117, 127).

Το δένδρο -και μαζί το νερό της ζωής- συναντούμε στο Ορφικό χρυσόφυλλο με οδηγίες στον νεκρό για το ταξίδι του στον κάτω κόσμο και τι θα συναντήσει στον δρόμο του: ένα λευκό κυπαρίσσι και δύο βρύσες, τη βρύση της Μνημοσύνης με το νερό της ζωής, και τη βρύση της Ληημοσύνης με το νερό του θανάτου (Ορφ. Απόσπ. 32α).

Η «μεγάλη θεά των όφεων», ειδώλιο από φαγεντιανή, π. 1600 π.Χ., από τα ιερά θησαυροφυλάκια του ανακτόρου της Κνωσού. Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο. Η μινωική Μεγάλη Θεά εικονίζεται να κρατάει ή να έχει τυλιγμένο γύρω από τον κορμό της ένα φίδι, που συνδέεται στενά με το ιερό δένδρο της, το δένδρο του ανέμου της ζωής.

Μαντική δάφνη

Αλλά το ιερό δένδρο της ζωής είναι επίσης δένδρο μαντικό, άρα και δένδρο γνώσεως. Το αρχαιότατο δελφικό μαντείο στο Κωρύκειο άντρο του Παρνασσού ανήκε στη Γαία ή Θέμιδα ή Νύχτα. Οι τρεις νύμφες -μορφές, ίσως, της ίδιας θεάς Γης ή «κόρες» της- που δρούσαν σαν μεσάζοντα πνεύματα μεταξύ της θεάς και των ανθρώπων, ονομάζονταν πιθανόν Κωρυκεία, Δάφνη και Θυία. Αυτές δίδαξαν, λέει ο μύθος, τη μαντική τέχνη στον Απόλλωνα, κι ήταν όλες τους αγαπημένες του. Μόνο η Δάφνη, κόρη του ποταμού Λάδωνα και της Γης, αντιστάθηκε στην επιθυμία του Απόλλωνα να ενωθεί μαζί της, και για να ξεφύγει παρακάλεσε τη μάνα Γη, που τη μεταμόρφωσε στο ομώνυμο δένδρο (Παυσ. Φωκ. 7, 8). Η δάφνη υπήρξε το μαντικό δένδρο του Απόλλωνα στους Δελφούς μέχρι τέλους, δηλαδή ως τα τέλη του 4ου μεταχριστιανικού αιώνα, οπότε το δελφικό μαντείο εσίγησε: Είπατε τω βασιλεί, χαμαί πέσε δαίδαλος αυλά. Ουκέτι Φοίβος έχει καλύβην, ου μάντιδα δάφνην, ου παγάν λαλέουσιν, απέσβετο και λάλον ύδωρ. «Πέστε του βασιλιά γκρεμίστηκαν οι πλουμιστές αυλές, δεν έχει ο Φοίβος πια καλύβι, ουδέ προφητικά 'χει δάφνη, μήτε πηγή που να λαλεί· και το μιλητικό νερό βουβάθη»: έτσι μετέφρασε ο Καζαντζάκης τον χρησμό που δόθηκε από το μαντείο των Δελφών στον ιατρό Ορειβάσιο, απεσταλμένο του αυτοκράτορα Ιουλιανού (360-363).

Ομοιοι εξηγηματικοί μύθοι είναι αρκετά συνηθισμένοι. Η νύμφη Πίτυς, π.χ., κυνηγημένη από τον Πάνα, φυτικό θεοδαίμονα ή προσωποποίηση της φύσης στην πιο «αγρία» μορφή της, μεταμορφώθηκε στο ομώνυμο δένδρο, το πεύκο, για να του ξεφύγει.

Ο μύθος του Απόλλωνα και της Δάφνης δεν είναι ο μόνος που συνδέει τον θεό της μαντικής με μια νύμφη-δέντρο. Η Δρυόπη (που το όνομά της τη συνδέει αλάθητα με το δέντρο γενικά και τη δρυ ειδικά) κόρη του Δρύοπος (δρύοψ, ένα μικρό πουλί σαν δρυοκολάπτης), γιου του ποταμού Σπερχειού, έπαιζε με τις δενδρονύμφες Αμαδρυάδες στο όρος Οίτη. Ο Απόλλωνας, μεταμορφωμένος σε χελώνα, τις άφησε να παίζουν μαζί του κι όταν κάποια στιγμή τον πήρε στην αγκαλιά της η Δρυόπη, η χελώνα έγινε φίδι, οι Αμαδρυάδες έφυγαν τρομαγμένες και Απόλλωνας ενώθηκε μαζί της. Η ένωσή της με έναν θεό ξέκοψε τη Δρυόπη από τη θνητή της μοίρα: αφού γέννησε τον Αμφισσο, οι Αμαδρυάδες την πήρανε κοντά τους κι έγινε κι αυτή δενδρονύμφη.